

NLS-CONGRES 2024
“KLINIEK VAN DE BLIK”

Voorstelling van het thema

Daniel Roy

De kliniek van de blik kent in de psychoanalyse een bescheiden oorsprong. Op enkele uitzonderingen na, die in overweging moeten worden genomen, is er niets spectaculairs aan. Die kliniek valt samen met het beginnen van een analyse, wanneer de patiënt die op de divan gaat liggen en analysant wordt, niet langer steun vindt in de blik van de analyticus, daar die zich buiten zijn gezichtsveld bevindt.

Coupure - Verlangen

Vanaf dat moment verschijnt de blik als afgescheiden object, buiten het weg en weer van de spiegelrelatie.

In de psychoanalyse is het object van de blik dus ontstaan vanuit het verlangen van Freud, op het moment dat hij het analytische dispositief uitvindt. En vanaf dat moment schept het verlangen van de analyticus in elke analyse het veld waarin de blik als afgescheiden object kan geïsoleerd worden.

Het object van de blik ontstaat dus door een onttrekking of, radicaler, door een coupure.

We kunnen ons afvragen of deze dubbele voorwaarde voor de isolering van de blik als object in de psychoanalyse – een verlangen belichaamd in een act en de onomkeerbare coupure – ook terug te vinden is in andere domeinen: in esthetische theorieën van filosofen en kunsthistorici, in artistieke en amoureuze praktijken, enzovoort.

Abjecte vlek en verblindende schittering

Wat de psychoanalyse betreft kunnen we de blik als object in de kuur zien verschijnen telkens de analysant een vlek in het tableau wordt, een vlek die vaak niet echt omljnd is. Of omgekeerd, wanneer die analysant met zijn flamboyante praat uitbundig begint te schitteren, teneinde de door hem veronderstelde blik van de analyticus te fascineren of te verblinden. Dat zien we heel duidelijk bij kinderen, die de kloof in de Ander opvullen met tekeningen, spelletjes, visuele pantomimes, terwijl het kind juist de confrontatie met de kloof in de Ander moet aangaan. Maar ook de anekdotes, kleurrijke verhalen, en geraffineerde intriges, geschraagd door de stem van zogenaamd volwassen subjecten dienen vaak om de nieuwsgierigheid van de Ander op te wekken en diens aandacht volledig te

bevredigen. Volgens Freud is dat allebei driftmatig: nieuwsgierigheid komt uit de kijkdrift¹, de aandacht uit de wetensdrift².

Vier klinische perspectieven

Het object-blik slaat terug op het sprekend lichaam – en dat opent vier klinische perspectieven, die we moeten onderzoeken.

In de overdracht ontwikkelt zich **een kliniek van restitutie van de blik aan de Ander**. Zo probeert het subject die coupure af te weren³. Die blik van de Ander, zegt Lacan, wordt “geïnterioriseerd via een teken [...], een *einzig*er Zug⁴”. Dat is dus de kliniek van het Ik-ideaal, I(A), van waaruit het subject zichzelf kan zien als beminnelijk of hatelijk, betamelijk of onbetamelijk. Dat is een kliniek van de neurose en meteen dus ook **een kliniek van de blik in het fantasma**. Het fantasma fixeert de blik als een aan de Ander onttrokken of toegevoegd genotobject. Lacan verwijst daarbij naar de perverse trekken van het voyeurisme en het exhibitionisme⁵.

Dat het fantasma het genot en de Ander in het object verknoopt, ziet Lacan bij Dante: “Een blik van Beatrice, drie keer niets, een enkele oogwenk, en het exquisite afval dat daaruit resulteert – en kijk, daar is de Ander, een Ander die alleen maar met het genot van Beatrice te identificeren valt – genot waaraan Dante niet kan voldoen, hij kan immers alleen maar dat object, die blik van haar hebben – en dus zegt hij dat ze vol van God is.”⁶

We verkennen ook **de kliniek van de terugkeer van het object-blik op het lichaam**. Dat is de blik als doublure van het spiegelbeeld, blik die dat spiegelbeeld ofwel doet standhouden of juist depersonaliseert, dat markeert en zelfs verscheurt. Een andere klinische vraag is: waar is de blik en wat is de functie ervan in de schriftuur van het psychosomatische fenomeen, dat Lacan herbenoemt als een “epistemo-somatische kloof”?

Er is ten slotte ook **een kliniek van de terugkeer van het object-blik in het reële**. Dat is de blik die verschijnt als reëel ontkoppeld van het lichaam. Enerzijds zijn dat de “zwerfblikken” in de waan van altijd in het oog gehouden te worden, die het subject op elke straathoek, bij elke ontmoeting aanstaren – Freuds *Verslag van een met de psychoanalytische theorie*

---

¹ Freud, S. (2006 [1905]). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Werken 4*, Amsterdam, Boom, p. 70.

² *Ibid.*, p. 72 e.v.

³ Miller, J.-A. (2019). D'un regard, l'étrangeté. *La Cause du désir* 102, Navarin éditeur, Paris, p. 45-55.

⁴ Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire*, livre VII, *L'Éthique de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller. Paris, Seuil, p. 418.

⁵ Lacan, J. (2006 [1968-1969]). *Le Séminaire*, livre XVI, *D'un Autre à l'autre*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, hoofdstuk XVI.

⁶ Lacan, J. (2001 [1974]). Télévision. *Autres écrits*, Paris, Seuil, p. 526-527.

*strijdig geval van paranoia*⁷ is op dat vlak een paradigma. Anderzijds kan heel het universum een blik worden waaraan het subject zich dan ook niet meer kan onttrekken. Denken we aan Bobons schizofrene patiënte, die Lacan vermeldt in zijn Seminarie *L'Angoisse*⁸, met haar tekening van een boom met op de stam een verticale serie starende ogen en “een slinger van tekens die voor het eerst in jaren een grammaticaal correcte zin vormen, die de sleutelzin van haar waan blijkt te zijn – *lo sono sempre vista*, “Ik ben altijd gezien”⁹.

De blik als genietende substantie toegevoegd aan de wereld

Vandaag zien we hoe de blik als louter genietende substantie, die van het levende lichaam is losgemaakt en daar weer op terugslaat, dat die blik ook in het sociale massaal terugkeert, en dat zowel op het lichaam als in het reële.

Zo zien we dat de cinematografie en de kinoscoop opkwamen vlak voor Freud het over de scopische pulsie had – een scopische pulsie die zich, samen met de drift tot wreedheid, “al in de kinderjaren manifesteren als aanvankelijk van de erogene seksuele activiteit gescheiden, zelfstandige strevingen.”¹⁰ De perversies voyeurisme en exhibitionisme zijn toen ontstaan: net als de bioscoop exploiteren die de “zelfstandige streving” van de blik voor hun eigen genot, via een complex dispositief dat die blik via andere lichamen produceert.

Op gelijkaardige wijze verschijnt de blik als object (*a*) in Lacans onderwijs vlak na de opkomst van de televisie – waarbij het beeld niet meer op een scherm wordt geprojecteerd, maar daar ‘uit komt’, om de kijker te tonen wat hem aangaat [*tout ce qui le regarde*] en niet te tonen wat hem niet aangaat. In Seminarie XI¹¹ extraheert Lacan de blik uit die valstrik, die veel verontrustender is dan een schilderij dat immers slechts bestaat bij gratie van het verlangen van de kunstenaar. De valstrik is hier dus niet langer het genot van de pervert, maar het meer-aan-genieten in dienst van de “meester van morgen”, degene die zegt en toont wat vandaag moet gezien en gehoord worden.

Vandaag hebben we het object-blik op zak, via de *smartphone* – in de zak of in een tas, want er is inderdaad nog een zeker geslachtsverschil, toch bij de *boomers*. Bij de huidige generaties is het eenvoudig: die hebben het object-blik altijd in de hand, niet-gescheiden van het eigen lichaam, lichaam dat dan ook met recht en reden kan zeggen: *io sono sempre visto!*

---

⁷ Freud, S. (2006 [1915]). Verslag van een met de psychoanalytische theorie strijdig geval van paranoia. *Werken* 7, Amsterdam, Boom, p. 169-180.

⁸ Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire*, livre X, *L'Angoisse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, p. 90.

⁹ Bobon, J. (avril-juin 1984). Leçon inaugurale (extraits). *Ornicar? Revue du Champ freudien* 29, Navarin éditeur, p. 162-165.

¹⁰ Freud, S. (2006 [1905]). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *O.c.*, p. 70.

¹¹ Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire*, livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, hoofdstuk VI – IX, p. 65-109. (Over de blik als object *a*).

Vandaag worden psychoanalytici en hulpverleners geconfronteerd met een nieuwe kliniek van de blik, een kliniek van de reële blik, een blik zonder scherm, een blik die niet gescheiden is van het imaginaire lichaam. Dat maakt de Ander van de betekenaar precair, of verward, of chaotisch, of zelfs radicaal vreemd en achtervolgend wanneer wat niet afgescheiden is onafscheidelijk blijkt te zijn. Dit is de kliniek van de adolescenten van vandaag. Samen met die adolescenten moeten we de logica van die nieuwe kliniek leren kennen, logica die er een is de spaarzame unaire trekken die tekens voor hen zijn, tekens voor elk van hen, één per één – tekens die hen dus onderscheiden en op basis waarvan ze ook zichzelf kunnen onderscheiden. Het is aan ons om die unaire trekken te onderkennen in de taal die hen eigen is, zodat wij ook met en tegen die adolescenten ons zegje kunnen doen.